

Horváth Csaba

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

**„...inkább csutka volt, mint
cigaretta, de takarékosan
végigszívtuk”*****Milyen életre nevel az Iskola a határon?***

Az Iskola a határon szereplői az alreáliskola első napján ugyanolyan személyiségjegyekkel bírnak, mint a könyv végén. Kétszeresen is kizökkent az idő: a szöveg olvasásának folyamata ellentétes lett a felnövés biológiai menetével, visszafelé halad; így nem beszélhetünk a személyiség önépítéséről, annak legfeljebb csak a megtartása lehetséges. Konrád György A látogató című könyve tíz évvel Ottlik regénye után jelent meg. Főhőse egy hivatalnok, aki élni próbál azzal a kevés lehetőséggel, amit a világ az életben vagy a hivatal a munkája végzése során felkínál neki. A két könyv mégis feltűnő analógiákat mutat.

Hét évvel ezelőtt, 2012-ben az volt számomra az *Iskola a határon* kapcsán a legfontosabb kérdés, hogy nevelődési regénynek tekinthető-e Ottlik remekműve. És a Petőfi Irodalmi Múzeum konferenciáján Szegedy-Maszák Mihály (1994. 133.) nyomán én is azt a választ adtam, hogy „Igen is meg nem is. [...] Nem, mert az egyéniség nem belső fejlődés eredménye, mint a Bildungsroman-nál, s nem is külső hatások következtében jön létre, mint a Erziehungsroman esetében.”

Ottlik műve ebben az olvasatban úgy épül az egyéniség problematikája köré, hogy az egyéniség már nem megtanulható és nem visszautasítható. Az egyéniség Ottliknál nem függ az ember önépítésének szándékától. Az egyéniség kegyelem, azaz megmagyarázhatatlanul és nem viszonzásként vagy érdemekért kapott érték. Ahogy Pál apostol mondja: „nem a magatok érdeme, hanem Isten ajándéka.”¹ Az *Iskola a határon*ban hiába eminens tanuló Tóth Tibor és Ötvevényi, hiába próbál minden civilizáción kívül maradni Apagyi, lázadásuk hiteltelen, míg Medve Gábor ontológiai személyiségmegőrzése viszont hiteles (Horváth, 2003. 92.).

Más értelemben is problematikussá válik az *Iskola a határon* nevelődési folyamata. A rendszerváltás után nem maradhatott kizárólagos az az értelmezés, amely Ottlik regénye kapcsán a szabadság minimumának a megőrzését a cselekvés lehetséges maximumaként láttatta, s így tulajdonképpen egy szabadsághiányos lét magatartásmintájának a leírását emelte piederesztálra.

¹ „Kegyelemből részesültetek a megváltásban, a hit által, ez tehát nem a magatok érdeme, hanem Isten ajándéka.” Pál Efezusbeliekhez írt levele, 2.8. fordította Károli Gáspár.

Az *Iskola a határon* szereplői gyerekként, fiatal majd kevésbé fiatal felnőttként is mindig szabadsághiányos környezetben élnek. Ezért merül fel az a kérdés, hogy milyen világ szabályaira készít fel a regényben olvasható nevelődés. Milyen tulajdonságokat kell elsajátítania annak, akinek 1944-ben Nagyváradon, 1957-ben pedig Budapesten kell nem csupán túlélnie, hanem amennyire lehet, önazonosnak is maradnia?

A magyar irodalom történeteiben Szegedy-Maszák így fogalmaz: „talán nem is az az *Iskola* beavatásának tétje, hogy vajon sikerül-e a katonaiskolába belépő gyermekekből felnőtteket faragni, sokkal inkább az, hogy lehetséges-e a szabadság enyhe mámorával lépegetni lefelé a Lukács fürdő lépcsőjén. Lehet-e töprengve lefelé lépegetni úgy, hogy a lelkük telve van könnyűséggel, finom részegséggel, a szabadság enyhe mámorával. Megőrizhető-e lelkünk legtitkosabb szerkezete sértetlenül?” (Odorics, 2007. 596.)

Azért is nehéz erre a kérdésre egyértelműen felelni, mert mást jelent a szabadság 2019-ben, mint 1957-ben. Ma egy új olvasókorosztálynak kell elmagyarázni, miért lehetünk – sőt, hogy lehetünk-e egyáltalán – ittasan elégedettek, ha abban merül ki a szabadság, hogy két lépcső közül azt választhatjuk, amelyik jólesik.

A rendszerváltásig tartó olvasatot a „zakóink legtitkosabb szerkezetében” rejtett szabadság határozta meg: az a léthelyzet, amelyet Medve sapkahordási szokása metaforizált.² Am ez, ahogyan a Lukács uszoda lépcsőjével, úgy itt is problematikus: tényleg ennyi a szabadság? Ráadásul ez a szabadság nem tanulás, hanem valamilyen képesség révén válik felismerhetővé. Az *Iskola a határon* szereplői a községi alreáliskola első napján ugyanolyan személyiségjegyekkel bírnak, mint a könyv végén, tizennégy évesen, vagy a könyv legelején, középkorú férfiként, esetleg egy fejezettel később, fiatalemberként. Megőrzik magukat a világgal szemben, ám mégis kikökönt az idő: egyrészt ha a személyiség önépítése nem, legfeljebb annak megtartása lehetséges, akkor áll az idő; másrészt ha a szöveg olvasásának folyamata ellentétes a felnövés biológiai menetével, visszafelé halad; a felnőttkortól haladunk a gyerekkor felé, 1957-től 1922-ig.

Érdemes odafigyelni Szegedy-Maszák Mihály (1994. 132.) figyelmeztetésére, miszerint „[e]lső olvasásra könnyen nevelődési regényként foghatjuk fel az *Iskola a határon*”. A nevelődés problematikája mélyebb és bonyolultabb a vártnál. Bár a regény utolsó soraiban a csillagos ég leírása Kantra utalva feltételezi valamilyen külső és belső rend meglétét, a regény szerkezete ennél összetettebb és némileg a kategorikus imperatívuszot elbizonytalanító értelmezést is felkínál. Az *Iskola a határon* így ér véget:

Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillagos nyári éjszakában. A bordái, a palánkjai, kajütjei, valamennyi fa, vas, réz és kőc alkatrésze, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett. Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfeinél, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök, lobogását a nyugalom biztos hajósúlyába zárva. (Ottlik, 2011. 431.)

² „De hát nem ez volt az az alig észrevehető változás, ami Medvével történt; hiszen eddig is stráfok nélkül viselte a zubbonyát; ez éppen változatlan maradt nála, noha most már megkülönböztette őt tőlünk is, a többi hat újonctól. Mégis, a szokása és visszatérése után fontos változáson ment át. Hogy ez miből állt, azt nehéz megmondani, mert a magatartása vagy a mozgása, a hangja, a hangulata vagy az arckifejezése nem változott. Nem ilyesmitől állt ez a változás. Voltaképpen csak abból állt, hogy ezentúl másként tette fel a sapkáját. [...] ennek a leegyszerűsödött, nemtörődöm módszernek az lett az eredménye, hogy ettől fogva mindig egyformán és eltéveszthetetlenül egyéni módon viselte a sapkáját. Hátról is meg lehetett őt ismerni, messziről is, s felülről is, az emeleti ablakból nézve, ha nem is látszott belőle egyéb, mint egy távolodó kis kék pont.” (Ottlik, 2011)

Kant kategorikus imperatívuszának híres metaforája pedig így hangzik:

A csillagos ég fölöttem és a morális törvény bennem. Egyiket sem kell homályba burkoltan vagy a számomra túlságosban, látókörömön kívül keresnem, nem pusztán sejtem, hanem magam előtt látom mindkettőt, s közvetlenül egybekapcsolom őket létezésem tudatával. (Kant, 1998. 189.)

A „nyugalom biztos hajósúlyának” a rendje a regény végén olvasható. A nevelődés eredményét, a községi évek után felnőtté vált hősöket viszont a szöveg elején ismerjük meg. És épp ez teszi problematikussá az *Iskola a határon* soft-olvasatát, ahogyan Esterházy nevezte nem kevés íróniával a *Harmonia Caelestis* összhangot és koherens apa- és világgépet feltételező értelmezését.

A regény cselekményének történelmi kontextusai és a személyiségfejlődés pszichológiai olvasata, a katonai pálya és a jogilag büntetendő, erkölcsileg érthető felnőttkori dezertálás³, Medve szolgálatvezetővé avanzsálása és azzal kapcsolatosan a szolgálatvezetés visszaadása mindig is megnehezítette az *Iskola* soft-olvasatát, ám az még így is a diktatúra-túlélés kézikönyvévé tette az *Iskola a határon*. A gondolat és az azt megfogalmazó műfaj miatt egyaránt fontos Esterházy-esszé mutatja ezt a legjobban: „Ottlik a vereségünk, meg- és elvertségünk írója, aki azonban azt akarja velünk elhithetni – nagy varázslók munkaköri kötelessége –, hogy azért, mindazonáltal, valahogy, mégiscsak, a zakó, a ruha, a kihúzott gyufa ellenére is: miénk volna a két pont.” (Esterházy, 1987) Ám ez a kultikus olvasat fel is függeszti az értelmezést. Ahogyan Kukorelly Endre (2016) írta, a „kultikus olvasat egy határon megáll, visszapattan, mint gumilabda a betonfalról, nem megy tovább az értelmezésben”. Ugyanúgy megakasztja a szöveg értő befogadását, ahogyan Esterházy másolata egyszerre élteti és teszi olvashatatlanná az *Iskola a határon* a kultikus rajzlapon.

A klasszikus nevelődési regény a felnövő személyiség és egy olyan világ kapcsolatát rajzolja meg, amelybe kompromisszumok árán ugyan, de érdemes belenőni. A személyiség a lemondásért cserébe a felnőtt-lét felelősségét, tehát a személyiség kiteljesítését és megélését kapja meg, hasonlóan Freud *Rossz közérzet a kultúrában* című művének első két nemzedékéhez. Ha ezt elfogadjuk, akkor Ottlik regénye több okból sem kapcsolható ehhez a teóriához.

Az *Iskola a határon* első oldalán két férfit látunk a Lukácsban: Szeredy és Bébé egy júliusi napon, ezerkilencszázötvenhétben jön le az uszoda lépcsőjén és beszélget. Nem kérdéses, hogy a felnövés biológiailag, társadalmilag megtörtént az esetükben. Miért fogalmaz mégis így Kukorelly Endre (2016) az *Iskola szereplőiről*: „Szereplői tízéves kislányok, 3 közülük néhányan harmincvalahány és negyvenöt évesen is.” Miért tízéves ez a két férfi? Ha hipotetikusán elfogadjuk ezt az állítást, akkor az *Iskola a határon* kapcsán nem csupán azt kell meggondolnunk, hogyan jelenhetett meg „a szabadság enyhe mámor” a Lukács uszoda lépcsőjén 1957 nyarán, de egyben a nevelődés fogalmát is át kell gondolnunk. Ráadásul úgy kell ezt megtennünk, hogy tudatában maradjunk az Ottlik-hősök erkölcsiségének, amelynek a kiszolgáltatottság és az egyedüllét tudata adja az alapját.⁴

³ „Az építész Bónis Ferin kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én. Nekem olyan hallatlan szerencsém volt, hogy légoltalmi tisztként szolgáltam a második kerületi parancsnokságon december óta. Ezért tudtam lemenni Váradra; minden második napom szabad volt, és az irataim minden igazoltatást kibírtak.” (Ottlik, 2011)

⁴ „Ha Jaksot agyonlövök egy falnál, ez az ő dolga lesz. Téves, hamis és fölösleges volna ehhez bármiféle részvétünk, hiszen hozzá sem tudunk szólni, és azt sem tudjuk megmondani, vajon végleges vereséget szenvedett-e, vagy éppen fordítva, alaposan kicsellőzött ilyen módon a sorssal. Nem ismertük a játékszabályait, csak azt tudtuk, Szeredy is, Medve is, én is, maga Jaks is, hogy egy ponton túl, mint mindnyájan, már egyedül vívja ő is nagy mérközését, és senki emberfia nem jöhet a segítségére.” (Ottlik, 2011)

A 1957-es dátum kapcsán a felelős felnőtt lét lehetőségén kell elgondolkodnunk.

Csakugyan meleg volt ezen a júliusi napon, ezerkilencszázötvenhétben. Néztük az emberek **szép pucér hasát, de leginkább a lányokét**. Tömérdek honfitársunk sűtkérezett az uszoda három nagy napozóteraszán; a padok, fekvőágyak mind el voltak foglalva persze. Egy csöppet sem utáltam ezt a nagy tömeget most. Fürdőnadrágos öregek, fiatalok ingerültség nélkül, sőt túlzott udvariassággal vártak sorukra a zuhanyozóknál. Csupa jóakaratot éreztünk egymás iránt. Mintha szinte a szeretetünket akarnánk szégyenlősen álcázni ezzel a túlzott, nagyvilági udvariassággal. Ezért csodálkoztam, amikor Szeredy hirtelen goromba lett. (Ottlik, 2011; kiemelés tőlem, H. Cs.)

A sokszor taglalt és azonnal észrevehető ellentétén túl, ami az uszodai délután magánjellegű és történelmi és ideje között feszül, érdemes észrevenni, hogy nem csupán az uszoda helyszíne a legkülönösebb ebben az 1957-es jelenetben. Ugyanannyira érdekes, hogy a két felnőtt férfi az adott pillanatban úgy viselkedik, mint két kamasz. Ahogy ma fogalmaznánk, nézik a csajokat a strandon, és egy nehezen definiálható szerelmi kapcsolatról beszélnek egymással, hiszen Szeredy újra és újra szakít és összeköltözik a szövegben említett Magdával. Ez a típusú magánéleti konfliktus nem annyira két férfit, inkább két fiatalembert jellemez. Kertész gondolata, miszerint a „diktatúrák gyermekké teszik az embert, amennyiben nem engedik meg az egzisztenciális választást, és ezzel megfosztanak az önmagadért viselt felelősség gyönyörű terhétől” (Kertész, 2006), ezen a szinten talán még inkább igaz, mint a történelmi-politikain.

Az összeköltöző, illetve az újra-összeköltözés. Jó példa erre Magda alakja is, aki „nem tizenhat éves szüzlány, hanem harminc, és kétszer volt férjénél”, a másik pedig Szeredy, aki „aztán ötvenhétben, amikor összeköltözött Magdával, akit mindig szeretett, kiderült, hogy a feleségét is ugyanúgy megszerette házasságuk hat éve alatt. Azon a nyáron kétszer költözött vissza hozzá [...]” (Ottlik, 2011) Szeredyt így jellemzi a szerző: „kövér, kopaszodó, kék szemű, jámbor, mackóképű fiú volt, hiányzott belőle a torreador, a jóképű huszártiszt vagy a szerelmes költő minden tulajdonsága. A zene érdekelte és a képzőművészet, néhány sportág és a jó ételek, finom italok.” (Ottlik, 2011) Nem két lánglelkű ifjú nézi tehát a lányok szép pucér hasát 1957 nyarán. Nem az életük elején, hanem legalábbis a közepén állnak, míg magánéletük – legalábbis Szeredyé – a valós életkoruknál jóval fiatalabb életszakaszra emlékeztet.

Észre kell venni, hogy Ottliknál az olvasó visszafelé halad az időben. Az *Iskola a határon*ban a nevelődés és az olvasás iránya ellentétes: míg a felnővés folyamata a gyerekkortól a felnőttkor felé tart, a regényben az olvasó az idővel fordított irányban halad: a hősök felnőttkorától a fiatalokukon keresztül a gyerekkorukig haladunk. S míg a községi bevonulás elbeszélése csak a Lukács uszoda és a nagyváradi jelenet után következik, a nevelődés eredményével, a két fel nem nőtt – vagy félig felnőtt férfival az 1957-es jelenetben már az első oldalakon találkozunk. Ez a szerkezeti megoldás az oka annak, hogy kétségek között kell a nevelődés történeteként olvasnunk az *Iskola a határon*t. Ez a megszokottól eltérő, ellenirányú mozgás jelenik meg abban a motívumban is, amikor a fiúk a szünidőre készülnek. Halász Péter „felrajzolta a tábla jobb sarkára az első felkiáltójelet. / Visszafelé írva a „Szabadság” szót rajzoltuk így a táblára, naponként egy betűt.” (Ottlik, 2011. 246) A visszafelé írt „Szabadság” asszociációs bázisa jóval szélesebb, mint a „vakáció” szóé, és a visszafelé írás párhuzamba állítható a regényhősök felnövéseinek folyamatával. Amíg a bekövetkező vakáció elhozza, az írás fordított irányba elbizonytalanítja a szabadság jelentését.

Idekapcsolható Hévízi Ottó (Jakus és Hévízi, 2004. 17.) véleménye is:

Tény, hogy a regényperspektíva egyszeriben megfordult. Ha itt kérdés van, és nem állítás, ez azt jelenti, hogy az Iskola a határon a lappangó elkurvulás lehetőség-feltételeinek kérdésére felel, és nem az egyszer s mindenkorra kivívott benső szabadság előtörténetét állítja. [...] egy regényíró azon tündök, mit jelent mélyebb értelemben – bensőleg, mivoltunk egészében – elveszni a szabadság számára.

Ebben az olvasatban nem véletlen, hogy a regény emblematikus alakja, a leginkább főhősnek vehető Medve Gábor 1957-ben már nem él. Ő nem vészett el a szabadság számára, de ennek az élete volt az ára.

Az *Iskola a határon* talán legfontosabb előszövege Pál apostolnak a Rómabeliekhez írt leveléből származó mondata. A 9. rész 16. vers a műben a kőszegi patikahomlokzaton egészében, a regény egyéb részein pedig két nyelven és egy jól jelzett hiánnyal három részletben fordul elő. A „non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei” a kőszegi fejezet legelején a patika homlokzatán áll teljes idézetként, latinul. Az első tagmondat, a „non est volentis” ugyancsak latinul, az első fejezet, a kőszegi cselekményszál címe, amely így helyzetéből adódóan megelőzi, s így értelmezi a cselekményt.⁵ A Pál-idézet második tagmondata a harmadik rész címe, magyarul: „Sem azé, aki fut”. S ha a Pál-vers harmadik tagmondata arányosan a szöveg vége után helyezkedne el, a mindkét első tagmondatot feloldó harmadik, a „hanem a könyörülő Istené” azonban nem szerepel a szöveg végén sem magyar, sem latin, sem görög verzióban. Az isteni hallgatás és az emberi nyelv elégtelensége miatt a kegyelmet kétszeresen is a kimondhatatlanság jellemzi.

Logikai kapcsolatukat nézve az első két tagmondat kizáró viszonyban áll egymással, míg a harmadik mindkettő fölé emelkedve felülírja és feloldja a korábbi két tagmondatot. A regényben ez a harmadik tagmondat nem hangzik el, ugyanakkor ennek a hiányzó résznek az ismerete adja az első kettő hitelét és értelmét.

Sem az első, sem a második tagmondat nem igaz önmagában, de a harmadik, ha létezik, akkor mindkettőnél erősebb, sőt mindkettő igazságát képes magába foglalni. Erre a hármasságra épül az *Iskola a határon* szerkezete. Medve kéziratának és Bébé

Észre kell venni, hogy Ottliknál az olvasó visszafelé halad az időben. Az Iskola a határonban a nevelődés és az olvasás iránya ellentétes: míg a felnövés folyamata a gyerekkortól a felnőttkor felé tart, a regényben az olvasó az idővel fordított irányban halad: a hősök felnőttkorától a fiatalkorukon keresztül a gyerekkorukig haladunk. S míg a kőszegi bevonulás elbeszélése csak a Lukács uszoda és a nagyváradi jelenet után következik, a nevelődés eredményével, a két fel nem nőtt – vagy félig felnőtt férfival az 1957-es jelenetben már az első oldalon találkozunk. Ez a szerkezeti megoldás az oka annak, hogy kétségek között kell a nevelődés történeteként olvasnunk az Iskola a határont.

⁵ „Ezzel az idézettel kezdődik Medve Gábor kézírata, melyet nem sokkal a halála után kaptam meg. »NON EST VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS, SED MISERENTIS DEI.« Egy régi ház felirata volt ez a határszéli kisvárosban, ahol ezerkilencszázhuszonhárom öszén hetedmagammal felvettek a katonai reáliskola második évfolyamába.” (Ottlik, 2011)

kommentárjának két elbeszélői hangját egyaránt felülírja az olvasás folyamata; vagy a gyerekkor és a felnőttkor történeteit felső nézőpontból teszi egységessé a két korszakot nem egymás ellentétéként megkonstruáló értelmezés.

Ugyanezt a struktúrát mutatja Konrád György első regénye is. *A látogató* tíz évvel az *Iskola a határon* után jelent meg. Főhőse egy gyámügyi hivatalnok, aki másokról dönthet, de tudja, döntése soha nem lesz maradéktalan. Próbál élni azzal a kevés lehetőséggel, amit munkájában és magánéletében felkínált neki a kor. Rezignált, illúziók nélkül cselekvő figura, nem hős és nem is áldozat. Egyszerre van tisztában a világ szabályaival és azzal, hogy nem változtathatja meg azokat.

Konrád T. monogrammal jelölt hőse egy szűk levegőjű világ tipikus embere. Soha nem szabadul meg a kételytől, hogy nem dönthető el, jó-e vagy rossz, amit tesz, mert tudja, hogy cselekvése egyben mindig megalkuvás is: vagy munkája céltalanságát kell tudomásul vennie, vagy az eredményesség érdekében meg kell szegnie a szabályokat, és magánalkukat kell kötnie. T. élete maga a kompromisszum: a szabadsághiány tudomásul vétele, ugyanakkor a szabadsághiányos világ lehetőségeinek a legteljesebb kihasználása. A diktatúra otthonossá tétele.

A látogató mondatszerkezetei ugyanazt a gondolkodásmódot idézik, mint Ottliké az *Iskola a határon*-ban. Kiforgatva ugyan, de Konrádnál is a hármás felosztású „sem A, sem B, hanem C” szerkezetű mondat logikáját fedezhetjük fel. Ahogy Pálnál, úgy itt is szemben áll az első tagmondat a másodikkal, sőt kizárja azt; majd általános érvényű logikai lezárás, t úgy írja felül a két beszélgető mondatait, ahogyan a könyörülő Isten érvényteleníti mindkét korábbi érvet. Ám Konrádnál ez a harmadik rész nem felül-, hanem alulírja mindkét előző tagmondatot: „Helyzetét kétségbeejtőnek tartja, én szokványosnak, keresztjét bírhatatlannak, én huzamosan elviselhetőnek, öngyilkosságra célozgat, elengedem fülem mellett, azt hiszi, megmenthetem, nem mondhatom meg neki, mennyire téved.” (Konrád, 1969)

Az A mondat az ügyfél nézőpontja, a B az ügyintézőé. Ám az igazság nem az ügyfél vagy az ügyintéző oldalán van, hanem kettejük között. *A látogató* magányra és elszigeteltségre épülő világában ezt a két beszélő közti térben megképződő tagmondatot az együttlét erejét a regény utolsó mondata hordozza: „Egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk” A És ez a szerkezet jellemzi a segítség pillanatait is, legyen szó a hitehagyott rabbiról vagy a pesti házmesterről.⁶Mindketten az érvek fölé emelkednek és cselekedni kezdenek. Cselekvésükkel egyben azt is tudomásul veszik, hogy a szavak helyett a kényszerűségből elfogadott, de saját sorssá tett helyzetek abszurdak, illogikusak, s így megindokolhatatlanok. A házmester csendben öblögeti a pelenkát, a rabbi pedig nem a szavak hitelében, hanem a beszéd közösségképző erejében hisz. Konrád logikája azért állítható párhuzamba a könyörülő Isten kimondhatatlanságával, mert mind főhősének , T.-nek a problémamegoldó stratégiái, mind más parabola-szerűen értelmezendő hőseinek a történeteit azt az eltávolodást mutatják a meddőnek bizonyuló érvelések szintjétől, ahogyan Ottlik Pál-parafráziséban a harmadik tagmondat emelkedik az első kettő fölé.

Ezért vizsgálható együtt a két regény, bár Ottlik *Iskola a határon*-ját a szabadság enyhe mámorának a reprezentánsaként, míg Konrád *A látogató*-ját a hatvanas évek

⁶ „De mivel így – süketen, némán és vakon – már csak a halálra várakozhatt volna, annak siettetését pedig nem tartotta helyénvalónak, fölkerekedett, visszatért híveinek gyülekezetébe, és újból elmondta nekik, mi a jó, mi a rossz, a Megnevezhetetlen törvénye szerint, életükben. Tette, amit korábban is tett, szegyenében megizmosodva.” „Talán fél a leleplezéstől, talán arra is gondol, hogy a kisbaba közben megfázik, legvégül talán egy csöppet helyesli is az ismeretlen választását. Pikor túlságosan szereti az italt, Zahorec egyre butul az agyérelmeszesedéstől. Felnyalabolja tehát a mind erőszakosabban síró csecsemőt, s immár gyakorlatiasabb teendőknél járta az esztét. Később, pelenkaöblögetés közben már csak elvétve jut eszébe a kérdés, hogy miért éppen rá, az ötörsre esett a kellemesnek továbbra sem mondható választás.” (Konrád, 1969)

lehetőségeinek a bemutatójaként szokás elkönyvelni. Ugyanakkor, ha az *Iskola* nevelődése arra az életre készít fel, amely „már inkább csutka volt, mint cigaretta, de takarékosan végigszívtuk”, akkor *A látogató* világába érkezünk.

Ráadásul a mondatszerkezetek felvázolt logikája a huszadik századi történelem dilemmáival állíthatóak párhuzamba. Az egymást kizáró első két tagmondat az egyén lehetőségeit mutatja egy olyan, megalkuvásra épülő világban, amelyben az egyik opció az személyiség erkölcsi, a másik pedig a gyakorlati feladása. A harmadik tagmondat viszont azt a reményt hordozza, hogy az énfeladás a személyiség integritásának elvesztése nélkül meghaladható. Az 1959-ben megjelent *Iskola a határon* és az 1968-as *A látogatót* ez a mondatszerkezet szintjén is megjelenő gondolkodásmód köti össze. Mindkét könyv azt vizsgálja, hogy a világ elfogadása hogyan hordozhatja magában a felülemelkedés lehetőségét.

A felülemelkedés átesztétizálása azonban csapda is lehet: a kompromisszum alkalmi kényszerének belátása könnyen a megaluvás általános igazolásává válhat. Szilasi László (2005) szerint a „lappangó elkurvulás elsődleges lehetőségfeltétele az a hit, hogy a benső szabadság boldogsága egyszer s mindenkorra kivívható. Épp e hit létrejöttének (állandósulni veszélyesen hajlamos) pillanatában, a minden megvan tragikomikusan tartós elbizakodottságában veszhetünk el mivoltunk teljes egészében a szabadság és a boldogság számára.”

Azonban éppen a vizsgált hármas szerkezetű mondat teszi lehetővé ezt az elbizakodottságot. Az utolsó tagmondat felső nézőpontja az igazság birtokolhatatlanságának a belátását is magában foglalja. Az igazság nem az egymást kizáró érvek és ellenérvek között, hanem azok fölött, és nem is feltétlenül a nyelv szintjén képződik meg. Ottliknál a könyörülő Isten reményének és Konrádnál a magány feloldásának harmadik tagmondata egyaránt túl van a kimondhatón. Az *Iskola a határon*ban a Pál-idézet első két része hangzik csak el; *A látogató* zárómondatában pedig a léthelyzet lesz erősebb a beszédnél.

Balassa Péter szerint a sár motívumával szemben a hó megjelenése lenne a kegyelem aktusa. Ha „Ottlik műve, mondata itt van *közöttünk*” (Balassa, 1982), akkor a kimondhatatlan kegyelem az emberek között jelenik meg. Azon a szinten, ahol „egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk” (Konrád, 1969).

Ráadásul a mondatszerkezetek felvázolt logikája a huszadik századi történelem dilemmáival állíthatóak párhuzamba. Az egymást kizáró első két tagmondat az egyén lehetőségeit mutatja egy olyan, megalkuvásra épülő világban, amelyben az egyik opció az személyiség erkölcsi, a másik pedig a gyakorlati feladása. A harmadik tagmondat viszont azt a reményt hordozza, hogy az énfeladás a személyiség integritásának elvesztése nélkül meghaladható. Az 1959-ben megjelent Iskola a határon és az 1968-as A látogatót ez a mondatszerkezet szintjén is megjelenő gondolkodásmód köti össze. Mindkét könyv azt vizsgálja, hogy a világ elfogadása hogyan hordozhatja magában a felülemelkedés lehetőségét.

Irodalom

- Balassa Péter (1982). Ottlik és a hó. *Jelenkor, május*, 407–412. <http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1982-5.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 01. 22.
- Esterházy Péter (1987). *Zakóink legtökösabb szerkezete. Jelenkor, május*, 385–386.
- Horváth Csaba (2013). Egy nevelődési regény vége. A személyiségfejlődés paradigmájának a visszavonása az *Iskola a határonban*. In Bednarics Gábor, Hansági Ágnes, Horváth Csaba, Palkó Gábor & Wernitzer Julianna (szerk.), „Próza az, amit kinyomtatnak”. *Tanulmányok Ottlik Gézaról*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. 82–93.
- Jakus Ildikó & Hévízi Ottó (2004). *Ottlik-veduta*. Pozsony: Kalligram.
- Kant, I. (1998). *A gyakorlati ész kritikája*. Szeged: Ictus.
- Kertész Imre (2006). *K-dosszié*. Budapest: Magvető.
- Konrád György (1969). *A látogató*. Budapest: Magvető.
- Kukorelly Endre (2016). *Nagyon nehéz civileknek megmagyarázni*. Töredékek az *Iskola a határonról* (1999. május 5. – 2016. május 5.). *Alföld, november*. 36–55. http://kulter.hu/alfold/2016/alfold_201611.pdf
- Odorics Ferenc (2007). Az értelemadás kegyelme. In Szegedy-Maszák Mihály & Veres András (szerk.), *A magyar irodalom története*. III. kötet. Budapest: Gondolat. 594–605.
- Ottlik Géza (2011). *Iskola a határon*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 Utolsó letöltés: 2020. január 22.
- Szegedy-Maszák Mihály (1994). *Ottlik Géza*. Pozsony: Kalligram.
- Szilasi László (2005). Tudjuk-e őket úgy látni ép(p)en? *Holmi, augusztus*, <https://www.holmi.org/2005/08/figyelo> Utolsó letöltés: 2020. 01. 22.

Absztrakt

Az *Iskola a határon* szereplői az alreáliskola első napján ugyanolyan személyiségjegyekkel bírnak, mint a könyv végén. Kétszeresen is kizökkent az idő: a szöveg olvasásának folyamata ellentétes lett a felnöves biológiai menetével, visszafelé halad; így nem beszélhetünk a személyiség önépítéséről, annak legfeljebb csak a megtartása lehetséges. Konrád György *A látogató* című könyve tíz évvel Ottlik regénye után jelent meg. Főhőse egy hivatalnok, aki élni próbál azzal a kevés lehetőséggel, amit a világ az életben vagy a hivatal a munkája végzése során felkínál neki. A két könyv mégis feltűnő analógiákat mutat.